

BITSKEY ISTVÁN: ESZMÉK, MŰVEK, HAGYOMÁNYOK

Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 340 l. (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 7).

A Csokonai Universitas Könyvtár új darabbal gyarapodott: a sorozat 7. kötetként napvilágot látott Bitskey István tanulmányainak, kisebb írásainak gyűjteményes kötete. A kiadók (a debreceni Kossuth Egyetemi Kiadó és a KLTE négy irodalomtudományi tanszéke) az eddig megjelentetett művek alapján méltán tartják sorozatuk jellemző vonásának az esztétikai és filológiai munka egységét, a szélsőségektől tartózkodó szakmai igényességet. Tegyük hozzá e jellemzőkhöz a módszertani sokoldalúságot és a régít az újjal hídként összekötni képes szemléletet, amely a sorozatnak nemcsak ezt a kötetét jellemzi, de talán ezt a legerőteljesebben.

Huszonnégy írást tartalmaz a kötet. Ennek törzsanyagát, kétharmadát az utóbbi másfél-két évtizedben már publikált tanulmányok adják; ismételt közlésük azonban, bár más-más okoknál fogva, indokolt. Néhányuk (3) még a hetvenes években jelent meg, néhányuk (3) oly elrejtett helyen, hogy eredményeik nem válhattak közismertté. Vannak továbbá tudományos konferenciákon vagy évfordulós ünnepségeken elhangzott előadások (8), amelyeknek fele eddig meg sem jelent; és van olyan munka, amely most kap először nyilvánosságot.

Műfajilag tarka tehát a kötet anyaga, de kiszámított és kiegyensúlyozott tematikus-történeti egységet képez. Tíz tanulmány a humanizmus, a reneszánsz, a reformáció, a későreneszánsz problémaköréből származik (*A reneszánsz vonzásában* – a cím egyúttal jelzi, hogy nemcsak szűken értelmezett iro-

dalmi jelenségeket ölel föl a csoport, hanem művelődés- és eszmetörténeti jellegűeket is), tíz foglalkozik a barokk művelődéstörténeti és stíluskorszakának alkotóival (*A barokk jegyében*), négy pedig – a szerző megfogalmazása szerint – „a múlt örökségének továbbélő jeleit, a hagyományozott értékek megőrződésének módjait kíséri figyelemmel”. Óriási ívet ír hát le a kötet anyaga, nemcsak háromszáz évnýt, ahogy a fülszöveg állítja, hanem annál nagyobb: egy Luthertől, Mátyástól és Janus Pannoniustól Kodályig és Szabó Gyuláig ívelő s a tanulmányok szövegéből kitetszően töretlen, megszakítatlan ívet. Mert nemcsak a négy, címében, vállalt feladatában is kultúránk hosszmetztetének vizsgálatára rendelt tanulmány látja és láttatja irodalmunk folyamatát nagy távlatban, hanem azok is, amelyeket a cím önmagában erre nem rendel. A Lépes Bálint Inchino-fordítását vizsgáló tanulmány (*Lépes Bálint és az olasz „Seicento” stílus*, 1994) a mű utóéletéről szólva átvezet a felvilágosodás időkárába, amikor Esterházy Károlynak Lépeshez hasonlóan küzdenie kellett egy (másik) világias irányzattal. A Balassiké változásai a kutatástörténettel együtt a 19. század végétől maig terjedő száz év tudományfilozófiáját, gondolkodástörténetét is érintik (*A magyar nyelvnek dicsősége*, 1994). És bár lehet, hogy szerzője nem arra szánta, de lehetetlen csak egy idősikban gondolni végig töprengéseit, vajon kinek volt nagyobb igazsága: a Nyugatra törekvő, időben-térben nagyobb távlatokban gondolkodó,

az ország jelenét, napi problémáit ennek akár föláldozó, de a kultúra virágzásának alapjait evvel mégiscsak megteremtő Mátyásnak, vagy az országot és lakóit itt és most féltő, tiszta gondolkodású, de a gazdaság és hatalom napi harcaitól visszariadó humanistáknak? (*Janus Pannonius béke-epigrammái*, 1995.)

A kötet összeállítási elveit is jellemzi az, amit a szerző a Balassi-értelmezéseket elemző tanulmányában leszögezte: hogy elsősorban nem új adatokat vagy kutatási eredményeket kíván fölvonultatni, noha effélékben sem szűkülöködik, hiszen elsőként vetette alá esztétikai elemzésnek a *Pöngését koboznak...* kezdetű verset, elsőként szentelt önálló tanulmányt Pázmány Korán-cáfolatának, Esterházy Miklós *Értekező levelének* (*Pázmány Péter Korán-cáfolata*, 1994; *Esterházy Miklós, a hitvitázó nádor*).

Új írásmű, utánközlés és évfordulás megemlékezés egyaránt egymás kontextusában nyeri el közlése értelmét. Ez a huszonnégy írás ugyanis együttesen rendszert alkot. Ez a rendszer elsősorban a *történetiség*, a magyar irodalom és kultúra több száz éves folytonossága, amelyet az írásművek sokféleségével a kötet felölelni tud. A legtöbb jelentős író, történelmi szereplő, mű és műfaj megjelenik a kötetben, a reneszánsz blokkban Janus Pannonius, Mátyás, a reformátorok első nemzedéke, Heltai, Balassi, Rimay, Bethlen Gábor és a késő reneszánsz-manierista alkotók generációja; különösen a barokk blokk anyaga gazdag: Nyéki Vörös, Lépes, Pázmány, Káldi, Esterházy Miklós, Comenius, az emlékirók és Mikes. De nemcsak lineárisan tartoznak egybe ezek az írások: összetartozásuk mélyebb s erősebb rétege, hogy összefüggő hálózatot alkotnak. Nem foglalkozik önálló tanulmány a három részre szakadt Magyarország megoldhatatlan politikai dilemmájának egyik oldalát alkotó törökös-séggel, de Luthernek a törökkel kapcsolatos nézeteiből (*Luther és a magyar*

művelődés, 1983), annak ambivalens magyarországi hatásából és Pázmány Korán-cáfolatából jól kirajzolódik annak eszmetörténeti fejlődése. Más szerző, más vers kapcsán, de azonos korszak hasonló világnézete bontakozik ki az *Ez világ mint egy kert...* és a *Pöngését koboznak...* elemzéséből (*Egy Rimay-vers világa*, 1979; *Pöngését koboznak...*, 1979). Egyazon jelenséget, Káldi és Bethlen viszonyát láttatja két szemzőgből, amikor Bethlen művelődéspolitikáját, illetve Bethlen politikai törekvéseit, s benne Káldi szerepét vizsgálja (*Bethlen Gábor és a magyar művelődés*, 1980; *Bethlen, Pázmány és a Káldi-Biblia*, 1981). (Kár, hogy a téma azonosága érthető, de indokolatlan szövegegyezést is eredményez, l. 169; 180.)

A kötetet azonban valóban nem új filológiai, irodalomtörténeti vizsgáldások, hanem az összegzés és kapcsolatteremtés igénye szervezi. Térben és időben, szinkroniában és diakroniában kölcsönös egymásra hatásban ábrázolja az európai és a magyar szellemi életet, Mátyás udvari reprezentációját és az itáliai szokásokat (*Az ország meg annak lakosai hasznára*, 1990; *Tradíció és reprezentáció*, 1995), Luthert és a magyar művelődést, a Tridentinumot, az európai és Európán kívüli kereszténységet, valamint a hazai szellemi megújulást (*Katolikus megújulás és barokk műveltség*, 1993). A kapcsolatok, összefüggések keresése még a monografikus jellegű írásokat is áthatja. Szakít a szakirodalomban korábban ábrázolt (egyéb-ként oly csábító) Nyéki-képpel, amely az életműben a manierizmus és a barokk korszakváltását szemléltette, s helyette a költő két alkotói korszakának egyezéseit keresi, s végső elemzésben kimutatja, hogy már korábbi, manieristának tartott költészete mögött is barokk világnép rejlik, aminthogy pokolábrázolása, Istenfölfogása is alapjaiban barokk jellegű (*Stílusváltás Nyéki Vörös Mátyás költészetében*, 1974). Ez az ösz-

szegző, egységet kereső szemlélet a Pázmány gráci éveit tárgyaló tanulmányban a legtermékenyebb, hiszen azzal, hogy megírásuk sorrendjében, a nyelvtől független egységben vizsgálja a Grácban keletkezett vitairatokat, sikerül egységes, jelentős korszakként ábrázolnia a gráci éveket, amelyeknek átgondolt tervszerűsége magyarázza mind Pázmány hallatlanul gyors reagálásának lehetőségét, mind későbbi nagy szintéziseinek megalapozottságát (*Pázmány gráci vitairatai*, 1987). A szerző – hosszú idő óta elsőként – egy műfajcsoport, az emlékiró műfajok összegző számbavételére is vállalkozott (*História, emlékirat, önvallomás*, 1987), sikeresen ábrázolva eredetüket, főbb fejlődési irányukat, elhatárolva őket a történetírástól. Ez a tanulmány nagy és régi hézagot tölt be tudományágunkban; utóbb talán, folytatólag, megtörténik az egyes emlékiró műfajok szabatosabb elhatárolása (vö. 225, 263). (Csak zárójelben: a szerző ajánlata ellenére ne foglaljuk össze a műfajcsoportot *emlékirat* gyűjtőnévvel, ne szaporítsuk szükségtelenül a zavaró homonímiákat. Éljük nyelvünk lehetőségeivel, amely képes megkülönböztetni naplót és diáriumot, önéletrajzot és önéletrírást, az *emlékirat* szót tartuk fenn az idegen szóval *memoárnak* nevezett műfajnak, s a műfajcsoportot nevezzük összefoglaló néven *emlékirásnak*.)

Az európai és nemzeti összefüggések láttatása, történelmi folyamatok átfogó ábrázolása, a népszerűsítés kísérlete a legjobb vonásai a kutató egyéniségének. Nagyigényű, széles ívű összegzés vázlata bújik meg a kötetben, méltó az elődökként megnevezett Bán Imre és Klaniczay Tibor munkásságához. Egyben jelzi a kutatói pálya következő feladatait is: kiküszöbölni az itt évfordulós előadásokként szerepeltetett témák tárgyalásának a műfajból fakadó, óhatatlan túlzásait, egyoldalúságait (54), és a jelenségeket bonyolultan látó, mélyen

elemző tanulmányokkal helyettesíteni azokat. (Alig valamivel Amerika fölfedezésének nagy évfordulója után lássuk meg a dél-amerikai, mexikói, Fülöp-szigeteki új katolikus államokban folyó missziós tevékenység másik oldalát: nemcsak büszkeség az, hanem lelkipurdalás is; vö. 130.)

A kötet technikai megvalósítása új alkalmat adott számba venni a modern könyvelőállítási módszerek jó és rossz hatásait. A számítógépes szövegszerkesztés ugyancsak visszaszorította, sokszor meg is szüntette a szerzőtől független szerkesztő jelenlétét. Persze jó, hogy a szerzőtől idegen elgondolások nem keresztezik a szerző szándékát. De a jó szerkesztői munka még egy jó kötetet is jobbá tud tenni. Eszreveszi a betűhibákat, amelyeken a szerző szeme huszonhatodszor is átugrik, és ezekből itt azért rendre akad. (És ó, ha már sajtóhiba van, legalább értelme ne volna. Persze reménykedve olvastam Mátyás és Podjebrád György udvari bolondjainak *bárbajáról* [21]: egy ivászati versenyben biztosan mi győztünk. Az sem mindegy, hogy valaminek a keleti feléről vagy keleti féléről van szó [128], hogy valami megtetszik vagy megtetezik [megtetézük, 192], hogy a gyomrunkat valami felemelíti vagy felélemelíti [207].) Kell valaki, aki figyelmeztetni tud a helyesírásra, teszem azt, a vesszőhasználatra (97), az összetett szavak írására (147), a nyelvhelyességre (hogy az *értődik* ige önmagában visszaható, s nem kell műveltető képzővel *értetődik* alakítani [269], hogy a *valamennyi* csak tárgyas ragozású ige mellett jelenti azt, hogy *összes*, alanyi ragozású ige mellett azt jelenti: *néhány*, s ezzel aligha dicsérhető meg Esterházy [206]), aki egységesíti az idegen szavak írását (ha már ekkleziológia, miért praedestinatio?), a különböző célra készült írássok eltérő jegyzetkészítési, bibliográfiai gyakorlatát; észreveszi, hogy tíz lábjegyzet kiesett (24-től 33-ig, 303), és a többi földrajzi név mintájára oda tudja

írni Gorkum mellé: *(ma: Gorinchem)* (128). Mindezekkel a problémákkal a szerző most egyedül áll szemben, és nem élvezi, hanem elszenvedi egyedülvalóságát.

Zárásul idefűzök egy csípős megjegyzést, kesernyés elmélkedési témául mindenkinek, akit nyugtalanít munkánk értelme, hatásának köre. Gyors közvéleménykutatást rendeztem Matteo Ricci ismertségéről. Megkérdezett kollégáim közül – nem rovom föl nekik – egy sem ismerte. A családom

körül csoportosuló tizen- és huszonevesek kétharmada tudta, ki volt. Sajnos nem Bitskey Istvántól értesültek róla, hanem Lőrincz L. Lászlótól. Mind ezt pedig azért fűztem ide, hogy figyelmeztessem azt, aki nem irodalmunkban, hanem a köztudatban fogja vizsgálni az István-kép változásait, hogy Szabó Magda tv-játékká is formált, megrendítő *Az a szép fényes napjánál* jóval szélesebb körben hatott a királydombi *István, a király*.

S. Sárdi Margit

ESTERHÁZY PÁL: AZ BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIA SZOMBATJA, AZAZ MINDEN SZOMBAT NAPOKRA VALÓ ÁÉTATOSSÁGOK

Nagyszombat, 1691; hasonmás kiadás Szörényi László tanulmányával, Budapest, Balassi Kiadó, 1995, 164+30 l. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 31).

A régi magyar irodalom kutatásának egyik megújuló területe a csaknem teljesen feledésbe merült barokk egyházi irodalom. Az utóbbi évek publikációi nyomán egyre határozottabb kép kezd kialakulni ennek az irodalomnak a rendkívül differenciált műfaji, stílusbeli, társadalmi és funkcionális rétegződéséről, a szerző–mű–kiadó–közönség közötti kapcsolathálózatról, a szöveg-hagyományozódási folyamatokról, az átmeneti műformák szerepéről és a jellegzetesen 17–18. századi megoldások 19–20. századi újjáéledéséről. Ma már senki nem vonja kétségbe az egyházi irodalmi hagyomány esztétikai értékeit, s a vallásos műfajok közül néhánynak – a régóta folyó szövegkiadó tevékenységgel párhuzamosan – korszerű irodalomelméleti szempontot hasznosító monográfiája is elkészült.

Az egyházi irodalomnak napjainkban egyre többet vizsgált részét alkotják az irodalmi és eszmetörténeti folyamatok rekonstrukciójában nélkülözhetetlen rendi irodalmak. A terjedelmes szövegtörzset önálló kutatását korábban elsősorban az akadályozta, hogy a rendi irodalmak csak korlátozott mér-

tékben vethetők össze a világi, szórakoztató irodalommal; az általuk hordozott esztétikai értékek más természetűek, s feltárásukhoz is más eszközök szükségesek. A 17–18. századi egyházi irodalmi hagyományok egyik sűrűsödési pontja a jezsuita eredetű, illetőleg jezsuita műveltség talaján keletkezett erkölcsstani, meditációs irodalom. A jezsuiták irodalmat és kultúrát teremtő, megőrző és átadó szerepe általában ismert, elbeszélő költészetük és drámairodalmuk már eddig is megkülönböztetett figyelemben részesült, s azt is tudjuk, hogy a barokk főnemesi irodalom sok mindent integrált ennek az irodalomnak a szöveganyagából, szelleméből és tendenciáiból. Ugyanakkor keveset tudunk például az integráció módjáról, eszközeiről, valamint arról, befolyásolta-e ez az irodalom, s ha igen, hogyan és mennyiben, a világi próza fejlődését.

Ezért is öröndetes, hogy egymás után látnak napvilágot az egyik alapvetően jezsuita műveltség talaján álló 17. századi főúri író, Esterházy Pál munkáinak kritikai és faksimile kiadásai. Esterházy irodalmi munkásságá-